

Т. А. Бєлєброва
кандидат філологічних наук, доцент
Одеський національний політехнічний університет
м. Одеса, Україна

МОЛИТВА САКРАЛЬНА: ГЕНОЛОГІЧНІ МОДИФІКАЦІЇ

Анотація. У статті розглядається становлення й розвиток молитвоцентричного тексту, розвиток сакральної молитви в її генологічних модифікаціях, мотивна палітра. Феномен молитви та її художня парадигматика/синтагматика, куди входять і мотиви сповідальності, як своєрідний естетичний відгук на духовну, онтологічну й аксіологічну потребу людини в пошуках дороги до Бога, а також і до морально-етичного та психологічного самоосягнення. Виявлені генологічні константи молитовної ситуації та молитвоцентричного тексту – це безпосередні звернення до вищих сил зі славослов'ям, подякою, благанням, проханням.

Ключові слова: молитва, молитвоцентричний текст, генологія, модифікація, сповідальність, метажанр, сакральність, генологічні константи, підтекст.

У вітчизняному духовно-мистецькому просторі молитва та ширше молитвоцентричний текст, маючи під собою питомий ґрунт у вигляді самозаклинань, замовлянь та інших звертань до вищих сил, набувають дедалі більшого розвитку в міру інтенсивного запровадження християнства. Так, відбувається рецепція творчості візантійських та болгарських письменників, у тому числі культових поетичних жанрів.

На особливу увагу під таким кутом зору заслуговує анонімне «Сказання про Бориса і Гліба», в основу якого покладено історичний факт убивства Святополком своїх молодших братів. В. Кусков підкреслює, що «Сказання...» не відповідає традиційній композиційній схемі житія: «Борис і Гліб зображаються як ідеальні християнські герої-мученики» [9, с. 77].

Видатний християнський проповідник Кирило, крім того, що запровадив разом із Мефодієм слов'янську абетку, був ще й поетом (його Похвала-молитва, присвячена Григорію Богослову, написана грецькою мовою ще у IX столітті).

Крім того, наші книжники вичитували приклади літературної молитви і безпосередньо з Біблії. Тут є й характеристики різновидів молитви – *благання, прохання, подяки*, як і «антимолитви», не вгодної Богові (коли людина вихваляє свої чесноти замість каятися).

Що ж до форми, то під час перекладу творів їх позбавляли віршованих особливостей оригіналу. Натомість давньоруська молитва набувала таких ритмічних ознак, що їх можна було б порівняти із сучасним верлібром. До того ж у літургійному богослужінні вона підпорядковувалася певній мелодиці, оскільки в давній традиції будь-яке янгольське повідомлення є співом, тобто характерною особливістю янгольської природи.

Серед перших ритмізованих молитов із тих, що дійшли до нас, слід назвати церковнослов'янські вірші IX–X ст., так звані азбучні молитви, збережені в пізніших рукописах: «Аз Тебе припадаю», «Аз воскресох от мертвих», «Аз єсмь свѣт вѣснму міру».

І. Франко вбачав початки духовної поезії у перекладних та оригінальних канонах, піснях і сказаннях на церковні й апокрифічні мотиви (наприклад, віршований канон Кирила Туровського – високопоетичне «Слово о Лазаревім воскресінні» та ін.). З цього ряду вчений вирізняє пам'ятку загальнослов'янського значення – акровірш «Азбучна молитва». На його переконання, це був «визначний чистою та високоартистичною формою» твір, цінний з поетичного погляду і навіяний могутнім релігійним чуттям [13, с. 534]. Т. Салига з цього приводу міркує: «Єдність релігійності й поетичності якраз і є тією субстанцією, що формувала і різбила наше художнє слово упродовж століть» [11, с. 65].

В анонімному «Сказанні про Бориса і Гліба» невідомий автор вкладає численні монологи-плачі, монологи-молитви, які стають могутнім засобом передачі внутрішнього світу, психологічних станів. Тут є багатий художній антураж, характерний для церковної ораторської прози (риторичні запитання, заклики, звернення, специфічно забарвлена лексика тощо), який перемежовано елементами фольклорної поезики, що відчутно ліризує текст. Автор зберігає історичну достовірність джерела, детально переповідаючи всі драматичні колізії, пов'язані з убивством Бориса і Гліба. Особливого драматизму «Сказанню...» надають літургійні відступи у вигляді молінь. Саме їх вкладає в уста мучеників.

«І почав, укланувши, молитися, кажучи:

– Прещедрий Господи, премилостиво сліз моїх не неваж, але умилися на моє знидіння й уздри розжалібнення серця мого – вже бо заколюють мене, не знаю, хто радив чи за яку обиду, й не тямлю – Ти знаєш, Господи мій! Господи, Ти апостолам своїм сказав: «Коли за ім'я моє озлобляться на вас і зражені будете разом із друзями, і брат брата на смерть віддасть і умертвлять вас імені мого заради» [1, с. 237–238; див також: 168, 295].

Молитовність у цьому фрагменті (та й у тексті загалом) становить своєрідний феномен, який ґрунтується на виробленій уже на той час літературній традиції. З одного боку, маємо зразок адаптації всіх відомих різновидів молитви. Найвиразніше в монолозі героя проступають риси *прохальної молитви*. На це вказують ключові слова: «не неваж», «узри», «змилуйся». Традиційними є також біблійні вкраплення. Дещо новою в еволюції жанру видається наявність діалогу героя з Богом та прагнення Божого втручання. Цей концепт в українській класичній літературі спродукує комплекс «бездіяльного Бога». Наростання його семантики переросте в «погрозу Богові». Літературознавці зауважують, що саме така адаптація призведе до появи в творчості Т. Шевченка жанрового підвиду «кривавої молитви».

Авторові важливо акцентувати увагу на змалюванні таких рис героїв, як виняткова набожність, святість, терпимість. Ці характеристики образів-мучеників надають текстові містичного пафосу, що зазвичай корелює із молитовними жанрами. У цьому ж річищі звучать звеличення християнських рис їх характеру, а також широке використання релігійної фантастики в описі посмертних чудес. Цей типовий прийом агіографічної літератури автор «Сказання...» застосовує в заключній частині твору. Тій же меті слугує і похвала, якою закінчується оповідь. Тут автор вдається до традиційних біблійних порівнянь, молитовних звернень, цитує книги «Святого Письма».

«Сказання...» було непридатним для церковної служби, і саме з цією метою Нестор трансформував його відповідно до церковних канонів на житіє, або так зване «Чтение». Д. Чижевський зазначає, що цей твір «не слабкий художньо». Герої Нестора – «святі і весь час стоять перед лицем Бога. Борис і Гліб є типом князів-борців за внутрішнє замирення «руської землі», за мир, що його можна досягнути лише тоді, коли стосунки між князями стоятимуть на певних моральних та правних засадах. Нестор вимагає для цих засад християнської моралі. З цього погляду житіє Бориса та Гліба – цікава політично-ідеологічна пам'ятка» [14, с. 113].

Нестор зберіг основну ідею «Сказання...». Його публіцистичний пафос у багатьох ключових позиціях збігається зі «Словом про Закон і Благодать» Іларіона, цією, за М. Грушевським, найдавнішою літературною пам'яткою з виразними ознаками молитовного жанру (похвала Богові, наскрізна риторика тощо). «Слово» Іларіонове – найблискучіший ораторський твір, чудова бездоганна, академічна промова. Кожний же ораторський твір складається двома елементами: внутрішньою силою слова, яке виявляє природну міру ораторської здібності, а не здобувається ніяким чином, і зверхньою формою і обробленням, яке досягається більшою чи меншою знайомістю з ораторською штукою, що здобувається на вчанням» [5, с. 63].

М. Гудзій підкреслював, що за висотою свого публіцистичного звучання і досконалістю літературної майстерності цей твір проповідницького жанру не має собі рівних «ні в попередніх, ні у сучасних йому церковно-ораторських творах інших слов'янських літератур» [7, с. 83]. Дослідник говорить про велику самостійність твору, виокремлює низку особливостей, що корелюють із найкращими (найперше – візантійськими) взірцями церковного ораторства. Серед них вирізняє «словесну культуру, прекрасний літературний смак та істинне чуття міри, гарячі патріотичні тональності» [7, с. 84].

Важливою рисою поезики «Слова про Закон і Благодать» є «прихована полемічність», спрямована проти зазіхань грецької церкви. Адресат (об'єкт) полемічних звернень у тексті не називається, він вичитується алюзивно, переважно в підтексті. Ліричний суб'єкт підпорядковує його собі фактично повністю, а тому «Слово...» за генологічною структурою тяжіє до жанрового різновиду *молитви-монологу*.

«Слово про Закон і Благодать» композиційно являє собою низку окремих циклів, збудованих приблизно за однією сюжетною схемою, що передбачає творення окремої риторичної цілості. Всі цикли поєднані спільною наскрізною ідеєю. У ракурсі порушеної нами проблеми впадає у вічі зачин кожного циклу, що з погляду жанрових різновидів є *хвалебною молитвою* Богові, Який «в славі своїй не забув людей своїх, але плоттю постраждав для їх спасіння...». Наскрізна ідея твору переконує, що молитовні мотиви цього тексту, як і більшості аналогічних, ініційовано насамперед духовними потребами народу в його ненастанних пошуках шляху до Бога. Джерелами цього твору стали тексти Святого Письма. Адже Іларіон був добре обізнаний із кращими взірцями візантійського церковного ораторства, можливо, й із

теоретичними досягненнями у цій сфері. Тому видається, що на своєрідність молитовних мотивів аналізованого твору могли вплинути й названі інонаціональні джерела.

Якщо говорити про жанрові межі молитви у такому тексті, то зауважуємо ще одну характерну, на наш погляд, деталь. Відомо, що в художній структурі молитви «важливі композиційно-змістові елементи – благодаріння й славослів'я» [6, с. 404]. Так, «Слово...» починається своєрідним заспівом, звеличенням Бога: «Благословен Бог Ізраїлів, Бог християнський, що навістив і дарував спасіння людям своїм, що не дав доостанку творінню своєму ідолюською темрявою охопленим бути». Перша частина твору («Про Закон, даний Мойсеєм, і про Благодать, і про істину») в жанровому аспекті, по своїй суті, є «похвала Богові, який не забув про людей і постраждав за них, для їх спасіння» [6, с. 54].

Весь текст «Слова...» (всі його частини) перейнято хвалебними мотивами. Вони становлять його органічну частку, невід'ємний компонент онтологічної картини світу. Богословський пафос посилює динаміку діалогу з Богом, увиразнює рух художнього мислення. Сакральний текст богохвалення, функціонуючи в річищі християнської пропаганди, водночас стає в цей період новим естетичним зразком. І «Слово...» – яскраве тому свідчення:

«Пойте Богу нашому, пойте цареві нашому, пойте: яко цар всієї землі – Бог. Пойте розумно – возцариться Бог над язики. І вся земля да поклонить Ти ся і поеть Тебі. Да поють же імені Твоєму, Вишній. І хвалите Господа всі язици, і похвалите Єго всі людіє» [8, с. 54].

Простежуємо в тексті «Слова про Закон і Благодать» жанрові ознаки молитви як «іконообразу» (В. Лепакін). В. Кусков слушно зазначає, що «Слово...» ставило вимогу «канонізації Володимира як святого» [9, с. 67]. Воно прославляло також діяльність Ярослава. Отже, і в канонізації, і в хвалебному пафосі прочитуються жанрові ознаки *молитви*. Та й сам автор прямо говорить про молитовний аспект твору. Про це він сповіщає у назві, яка закінчується словами: «...і молитва до Бога від всієї землі нашої». Істотно, що третю частину тексту становлять *власне молитви*, адресовані безпосередньо до Бога, які автор висловлює в книжній риторичній формі. Він, зокрема, активно послуговується книжними метафорами, типовими прийомами урочистої красномовності. Усе це увиразнює й підсилює емоційність викладу.

Константною ознакою *молитви як жанру* виступає символічність. У «Слові...» таку функцію виконують символічні образи біблійного тексту. Тут авторові прислужилися рясні цитування Біблії, доцільно використані цитати, ремінісценції. Особливими функціями наділені біблійні типології (наприклад, порівняння Благодаті із Сарою та її сином Ісаком, Закону – з рабинею Агарею та сином Ізмаїлом).

Варто зазначити, що саме «Слово...» Іларіона надалі вплинуло на розвиток молитовних жанрів. Так, послідовник Іларіона Кирило Туровський на основі своїх «слів» (традиція Іларіона) склав велику кількість молитов, знаних у багатьох сербських і болгарських списках.

Перехідним містком від перекладного письменства до оригінального, в якому функціонують молитовні мотиви, а сам текст є взірцем прохальної молитви, стало «Моління Данила Затворника». Це роздуми і вислови зі Святого Письма, з різних збірників, народні притчі. Усі тексти «Моління...» мають той мотив, що «Данило звертається до свого князя з проханням, аби він зглянувся над засланцем і його незавидною долею, вибачив йому й дозволив повернутися до рідного краю» [4, с. 133]. Основні теми нарікань Данила Затворника простежуються в «Молінні...». Це – невдоволення дійсністю, гірка насмішка над людською гідністю, родинна любов і релігія, протест проти зневажання найблагородніших почуттів людини. Зі сказаного випливає, що такий тип молитовного жанру, яким є більшість фрагментів «Моління...», акумулює в собі турботу про загальне добро. Отже, не можна не погодитися з Т. Бовсунівською в тому сенсі, що «у православної літературі – і то не лише у теологічній, давно живе традиція молитовних відступів, часом молитва вивершувала оповідь, заступала маніфестаційну частину тексту, спричинюючи ефект соборності» [2, с. 3].

Такі молитовні відступи маємо і в «Молінні...», і в «Слові про Закон і Благодать» та в інших творах як давнішого, так і пізнішого часу. Д. Лихачов виокремлює в «Молінні...» такі жанрові ознаки, як мотиви моління і прохальності (звідси – жанровий різновид *прохальної молитви*). Разом із тим дослідник підкреслює, що в цьому тексті Данило Заточник виявляє себе автором цілком світської оповіді, про що й свідчить його стилістична манера.

За формальною структурою «Моління...» витримано в межах *жанру молитви*. Найперше впадають у вічі його змістові акценти. Текст «зовнішньо» сприймається як процес «богоспілкування» (В. Лепакін), своєрідний літературно-релігійний утвір традиційної форми. Однак природні кордони тексту не обмежуються структурно-функціональними рівнями літургійного жанру. Незважаючи на те, що емоційний темпоритм «Моління...» фактично нагадує собою біблійний текст (наприклад, «Молитву Давидову» – Псалом

16), воно помітно видозмінюється, адаптуючись до суспільної ситуації, можливо, й літературної традиції. Як і більшість творів доби Київської Русі, «Моління...», зберігаючи такі жанрові характеристики, як *канонічність*, *символічність*, водночас підпорядковується політичним завданням. Ось фрагмент тексту:

«Господи! Дай же князю нашому Самсонову силу, храбрость Александрову, Иосифль разум, мудрость Соломоню и хитрость Давидову и умножи, Господи, вся человекеы под нози его. Богу нашему слава и ныне, и присно, и ввек» [10, с. 168].

Як видно з цитованого уривка, автор переймається громадянськими тривогами, виявляє неабияку мистецьку майстерність у доборі поетичних засобів. У тексті «Моління...» алюзивно зринає біблійний мотив кари без вини, вчувається відгомін євангельської притчі про фігове дерево, викладеної Матвієм (21: 18-22) або ж Марком (11: 12-14). Теологічна суть цієї притчі – в апофеозі віри, яка може зрушувати гори. Отже, можемо говорити про художню інтертекстуальність «Моління...».

У жанровому аспекті цікавим видається питання онтології тексту «Моління...». Основна його інтенція – це, безперечно, «благання» (константа кожного молитовного твору). Звернення до Бога є, на наш погляд, риторичним простором у структурі тексту. Разом із тим простежуємо тут певну недомовленість, інакомовлення, алегоричність. Можливо, саме ця специфічна ознака й послужила такому активному перекомпонуванню тексту впродовж усього періоду історико-літературного розвитку, зумовила жвавий інтерес інтерпретаторів, поступове трансформування усвідомленої телеології тексту в трансцендентну.

На думку П. Білоуса, «Моління...» виражало «свідомість людини, що стала жертвою власної спроби вирватися з узвичаєного середньовічного порядку, продемонструвавши свій інтелект і літературні здібності. Власне, твір і виявився, очевидно, тим компенсаторним засобом, який мав би нейтралізувати комплекс «незапотребуваності автора» [3, с. 44].

З огляду на сказане, зауважимо ще одну, на наш погляд, важливу деталь, що безпосередньо стосується характеристики текстового та художньо-естетичного ряду сучасних адаптацій молитовного жанру. Йдеться про «зосередженість на духовності особистості з демонстрацією крайнього індивідуалізму» [3, с. 3], яка в «Молінні» виражена особливо відчутно. Щоправда, ця типодиференційна ознака переважно закладена в підтекстовій сфері. Експресивне індивідуальне начало тут очевидне, порівняно із соціальним чи історичним контекстом звучить значно сильніше. Однак ідеться не про окрему людину (Данила), а про ейдос, «явлений лик» (О. Лосєв) автора.

Становлення і розвиток молитвоцентричного тексту охоплює ключові моменти формування європейської культури. Від давнини до сучасності розвиваються і молитва як сакральний текст, і молитва літературна в її генологічних модифікаціях. Паралельно збагачується і мотивна палітра, що перемандрує й до інших жанрів.

Феномен молитви та її художня парадигматика/синтагматика, куди входять і мотиви сповідальності, закономірно постають у літературі як своєрідний естетичний відгук на духовну, онтологічну й аксіологічну потребу людини в пошуках дороги до Бога, а також і до морально-етичного та психологічного самоосягнення.

У теоретико-методологічному плані проблема сакрального метажанру, молитвоцентричного тексту та супутніх йому мотивів потребує подальшого уважного вивчення. Не досить з'ясованою лишається низка проблем теоретичного плану, серед яких – питання генології та структурних рівнів молитовних текстів, зокрема, сповідальних мотивів, сповідального психологізму, наратологічного дискурсу сакральних творів тощо.

За всіх різночитань і різнотлумачень ключовими поняттями, що визначають генологічні константи молитовної ситуації та молитвоцентричного тексту, є безпосередні звернення до вищих сил зі *слов'ям, подякою, благанням, проханням*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анонім. Повідання про святих князів Бориса та Гліба / Переклав Валерій Шевчук. Давня українська література. Хрестоматія. Упорядкування, передмова та коментарі М.М. Сулими. 1992. С. 231–240.
2. Бовсунівська Т. Молитва як літературний жанр: Роль Т. Шевченка в романтичному жанротворенні. *Дивослово*. 2003. № 7. С. 3–8.
3. Білоус П. «Моління» Данила Заточника з феноменологічного погляду. *Слово і час*. 2000. № 5. С. 42–48.
4. Возняк М. Історія української літератури :навчальне видання. У 2 кн. 2-е вид., перероб. Кн. 1. Світ, 1992. 696 с.
5. Грушевський М. Історія української літератури. В 6 т., 9 кн. / Упорядкування В.В. Яременко; приміт. К.С. Росовецького. 1993. Т. 2. 264 с.

6. Грушевський М. Історія української літератури. В 6 т., 9 кн. / Упорядкування В.В. Яременко; приміт. К.С. Росовецького. 1993. Т. 3. 285 с.
7. Гудзий М. Литература Киевской Руси и украинско-русское литературное единение XVII–XVIII вв. 1989. 373 с.
8. Гаспаров М. Об античной поэзии: Поэты. Поэтика. Риторика. 2000. 478 с.
9. Кусков В. История древнерусской литературы : учебник. 1982. 296 с.
10. Моление Даниила Затворника. Литература Древней Руси : хрестоматия / Сост. Л.А. Дмитриев ; под ред. Д.С. Лихачева. 1990. С. 163–174.
11. Салига Т. Імператив. Літературознавчі статті, критика, публіцистика. Львів. 1997. С. 64–98.
12. «Слово о законі і благодаті» київського митрополита Ларийона: Реконструкція українською абеткою та переклад на сучасну українську мову М. Ткача. 2000. 128 с.
13. Франко І. Духовна й церковна поезія на Сході й на Заході. Збір. Творів. У 50 т. Т. 39. Київ, 1983 . С. 126–144.
14. Чижевський Д. Історія української літератури. Київ. 2003. 568 с.

Т. А. Белоброва. Молитва сакральная: генологические модификации. – Статья.

Аннотация. В статье рассматривается становление и развитие молитвоцентричного текста, развитие сакральной молитвы в ее генологических модификациях, мотивная палитра. Феномен молитвы и ее художественная парадигматика/синтагматика, куда входят и мотивы исповедальности, как своеобразный эстетический отклик на духовную, онтологическую и аксиологическую потребность человека в поисках дороги к Богу, а также морально-этического и психологического самопостижения. Выявлены генологические константы молитвенной ситуации и молитвоцентричного текста – это непосредственные обращения к высшим силам со славословием, благодарением, мольбой, просьбой.

Ключевые слова: молитва, молитвоцентричный текст, генология, модификация, исповедальность, мета-жанр, сакральность, генологические константы, подтекст.

T. Byelobrova. Sacred prayer: genological modifications. – Article.

Summary. The article examines the formation and development of a prayer-centered text, the development of sacred prayer in its genological modifications, a motivational palette. The phenomenon of prayer and its artistic paradigmatics/syntagmatics, which also includes the motives of confession, as a kind of aesthetic response to the spiritual, ontological and axiological need of a person in search of the road to God, as well as to moral, ethical and psychological self-comprehension. The genological constants of the prayer situation and the prayer-centered text were revealed – these are direct appeals to higher powers with praise, thanksgiving, prayer, and request.

Key words: prayer, prayer-centered text, genology, modification, confession, metagenre, sacredness, genological constants, subtext.

УДК 159.9.612.821

Р. М. Білоус

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології, педагогіки та філософії
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
м. Кременчук, Полтавська область, Україна

І. М. Галбург

студентка VI курсу спеціальності 053 «Психологія»
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
м. Кременчук, Полтавська область, Україна

ВПЛИВ КОНФЛІКТОСТІЙКОСТІ ТА ТРИВОЖНОСТІ НА РОЗВИТОК ВЕГЕТО-СУДИННОЇ ДИСТОНІЇ У ШКІЛЬНИХ МЕДІАТОРІВ

Анотація. У статті проаналізовано особливості роботи шкільних медіаторів в умовах пандемії. Проведене дослідження дало змогу визначити взаємозв'язок конфліктостійкості та тривожності з розвитком вегето-судинної